

Живан Живковић

Вербално и визуелно

Осврт на књигу Мирољуба Тодоровића ЗАЋУТИМ ЈЕЗА ЈЕЗИК ЈЕЗГРО,
„Ново дело“, Београд, 1986.

Вербално–визуелна поема ЗАЋУТИМ ЈЕЗА ЈЕЗИК ЈЕЗГРО по структури наслова који садржи четири речи подсећа на поеме НАРАВНО МЛЕКО ПЛАМЕН ПЧЕЛА И ЗИМА СНЕГ ТРЧИ КОЊ, које је Тодоровић објавио раније, али се од њих разликује по поступку којим је остварена.

Значајан удео у поеми ЗАЋУТИМ ЈЕЗА ЈЕЗИК ЈЕЗГРО имају *цртежи*, дакле, *ликовни* елементи који представљају истовремено и *контекст* речима, њихову значењску ауру и орнамент. Ако би се тачка посматрања поеме окренула, све ово што се као „функција“ приписује цртежу, могло би да се примени и на *реч*. Речи, наиме, својим значењем, распоредом, графичким изгледом (па и звуком), одређују простор семантике цртеже, бивају, дакле, *контекст* за разумевање линија и површина које творе форму и, на тај начин, речи — не само као језички елемент, него и као „материја“ обликовања — сугеришу, усмеравају, омеђавају разиграну фигуралност цртежа. Рекло би се да је и овом поемом Мирољуб Тодоровић настојао да — за поезију карактеристичну сједињеност *значења и звучања с ликовним* (визуелним) представама које они изазивају, условљавају или подразумевају — још једном рашчлани и тако рашчлањену предочи читаоцу — посматрачу.

Кад је о овом настојању реч, занимљиво је Тодоровићево обавештење на почетку књиге о томе како је поема ЗАЋУТИМ ЈЕЗА ЈЕЗИК ЈЕЗГРО настајала. *Језички* (вербални) слој поеме настао је 1970, а *визуелни* сегменти исцртани су седам година касније. Према томе, у асоцијативно повезане низове речи „умешали“ су се касније цртежи, који су, свакако (али не увек) „реметили“ првобитне везе које су се између речи успостављале. Ово „мешање“ ликовних елемената у вербалне низове и „поремећаји“ који су тако настајали, радикално разликују ову поему у односу на поменуте две — НАРАВНО МЛЕКО ПЛАМЕН ПЧЕЛА И ЗИМА СНЕГ ТРЧИ КОЊ. И пре уградње ликовних елемената постојала је разлика између прве и других двеју поема: док поема НАРАВНО МЛЕКО ПЛАМЕН ПЧЕЛА почива на математичком исцрпљивању спојева ових четирију речи и неколико десетина алтернатива, а поема ЗИМА СНЕГ ТРЧИ КОЊ на пермутацијама само тих четири речи, поема ЗАЋУТИМ ЈЕЗА ЈЕЗИК ЈЕЗГРО у својој вербалној верзији дакле, друкчије је реализована — као *асоцијативно, слободно или случајно* спајање речи, какво је иначе карактеристично за алеаторну или стохастичку сигналистичку поезију.

Не елиминишући или умањујући значај асоцијативног или слободног, односно, случајног низања речи, ваља прецизирати да су сва та низања у *игри* коју песник *контролише*: вербални низови грађени су по принципу *контраста*, најчешће, тако што ће накнадна визуализација само појачати. Треба рећи још нешто: *контраст* у овој поеми има шире значење него што је оно које се овом

термину уобичајено приписује; контрастно се повезују речи унутар синтагми (парова речи), дакле, речи различите по значењу, граматичкој припадности одређеној врсти, различите по облику и звучности.

Може зазвучати чудно, али размишљање о овој поеми (и књизи) Мирољуба Тодоровића може започети бројком 842, јер је управо толико речи овај песник употребио да би „сложио“ поему ЗАЋУТИМ ЈЕЗА ЈЕЗИК ЈЕЗГРО. Ако би се и даље инсистирало на „нумеричком опису“ поеме, могло би се додати да више од две трећине укупног фонда речи чине једносложне речи. Затим: те једносложне речи су у 18 целина дате у синтагматској вези две по две, у паровима, дакле, било да су у том облику парови нанизани један испод другог, било један наспрам другог. У десетак случајева ови парови отискивани су на страницама са црно–белим пољима, тако да је, на пример, на црној половини странице реч отиснута бело, а на белој црно, чиме је начело контраста још истакнутије. Само у три случаја црно–бела површина странице „простира се хоризонтално — у два дијагонално, а у осталим по вертикали.

Једносложне речи могу бити уграђене у цртеж, са приметном парном везом, или око цртежа, када се та веза губила. И вишесложне речи могу се наћи унутар цртежа, око цртежа, у паровима који се логички образују, али се никада не јављају у вертикалном низу, као што су то низови једносложних речи, типа: *длан дан/, лик јав/, пад мој/, мрем ли/,* и са строгим поштовањем визуелног контраста вертикално подељених површина страница на црну и белу.

Тодоровић је добро осетио ритам који се сам од себе успоставио: вишесложне речи и кад се сучеле једна према другој, у синтагматској вези, немају исти звук као једносложне; зато је, поштујући звучну „доминанту“ — коју су остварили парови једносложних речи, код вишесложних речи визуализацију контраста постизавао отискивањем могућних парова речи црном бојом на белој подлози и обрнуто.

Занемари ли се принцип „бројања“ у потпуности, у коментару поеме ЗАЋУТИМ ЈЕЗА ЈЕЗИК ЈЕЗГРО ипак ће понешто остати необухваћено, неоткривено. Бројањем се не утврђује само квантитет него се захватају и квалитативна својства поетскога језика, односно, експресивне могућности које се темеље управо на већој или мањој концентрацији одређених елемената целине.

У поеми ЗАЋУТИМ ЈЕЗА ЈЕЗИК ЈЕЗГРО те се концентрације могу уочити и у вербалном и у визуелном слоју. Визуелне су, логично, чак и уочљивије: има цртежа у којима доминира принцип *симетрије*, која није ништа друго него контрастирање двају истоимених или истосмислених ликовних информација (израза), као што је то случај са „портретом“ на чијем су попресеју две „уравнотежене“ површине, чији ће „контекст“ одредити парове речи које су на те површине нанесене. На левој површини исписани су парови:

*прав ћеш
прут па
знан пут*

а на десној:

*сив клин
траг дам
праг крај*

Излишно је истицати да је у речима и једног и другог низа принцип разликовања установљен на фонеме, чија је основна функција у језику да омогући разликовање значења речи (дистинктивно својство, како би рекао Јакобсон). На пример: у речима *траг* и *праг*, фонеме су *т* и *п*.

И код оних визуелних површина, за које се може рећи да су *асиметричне*, има извесног „реда“, посебно у унутарњим решењима простора: у саставним површинама цртежа наизменично се сучељавају различити мотиви („тање“ и „дебље“ линије, различито заобљене линије, кружне или издужено овалне, затим, „игре“ белих површина и тачака, потпуно црна поља, итд.), а извесно „нарушавање“ или „успостављање“ равнотеже цртежа постигано је уношењем речи (једносложних или вишесложних, свеједно), према песниковој потреби да слику стабилизује или да је разигра. У овом случају, значења речи немају битну улогу — речи су важне тек када се фрагмент посматра као целина, односно, кад се као целина жели декодирати.

Занимљива је у том погледу вербално–визуелна јединица поеме у којој су три ликовне фигуре: једна је чврсто омеђена површина пуном линијом, неправилног облика, и на њој су исписане две речи: ЗАУЗЕМ ЈЕЗИК; друга површина подсећа на правоугаоник, линија која га обликује састоји се од танко исцртаних полукругова који су испресецани вертикалним, енергичним потезима фломастера. На тој површини исписане је реч ЗАТОЧЕНИК — а вертикалне црте могу изазвати асоцијацију на затворске решетке. Трећи цртеж — површина коју испуњавају тачкице, а уоквирују тање и дебље таласаве линије које се не додирују него лебде као краци — садржи реч УЗБУЋЕН. Могућна игра значења речи које су заступљене на овом цртежу — доиста је *игра* и на семантичком и на визуелном плану: песниково ЗАУЗЕЋЕ ЈЕЗИКА и појмови ЗАТОЧЕНИК И УЗБУЋЕН, допуњени ликовним информацијама, сугерирају двосмислицу: ко је, заправо, заточеник? — да ли *освајач* (песник) или *освојено* (језик?)?. Да ли је песник УЗБУЋЕН због заузеће ЈЕЗИКА или ЈЕЗИК који је ЗАУЗЕТ, односно, доведен у ситуацију да покаже своје експресивне моћи у песми? Наравно, лепеза конотација расте и због концентрације одређених гласова (у свим речима појављују се гласови: З, пет пута, Е, четири пута, У три пута, итд.). Ваља се стога задржати на неким очигледним самерљивостима елемената — конституенаса унутар вербалног слоја песме.

Мирољуб Тодоровић:
ЗАУЗМЕМ ЈЕЗИК ЗАТОЧЕНИК УЗБУЂЕН

Осим високе фреквенције појединих гласова и наглашавања њихове позиције када као фонеме имају дистинктивну функцију (разликовање појединих речи), Тодоровић је у овој поеми испитивао и могућности поетских ефеката спојева различитих речи, односно, низова, парова речи, у којима се јављају исти гласови (као у речима ја једном цртежу: ЗАМЕНИЦА, ЗАМКА, ИЗМЕЂУ, ИЗМАКНЕМ, или у онима које образују наслов поеме ЗАЋУТИМ ЈЕЗА ЈЕЗИК ЈЕЗГРО), не рачунајући превасходно да оствари параномазију, него неуобичајени значењски спектар, око сваке речи који се формира дејством спектра оних других речи у контексту којих се наша прва реч. Тај спектар омогућава и различито порекло речи, односно, њихова припадност одређеној граматичкој скупини (променљиве или непроменљиве речи, на пример), односно, звуковни капацитети речи и акценатске нијансе (посебно код једносложних речи, на којима су могући само силазни акценти: *жѝт, плáв, знáн, грáб, према: крòв, бáс, грòб, сáн, итд.*). Акценатску дужину појединих речи Тодоровић је наглашавао и умножавањем појединих гласова, у графици: *дуууг, бууууук*, на пример, чиме је и графичком визуализацијом појачавао поетско значење, односно, информације које и кодира и декодира истовремено. Тако је, у овој поеми, приморавао *реч* (што значи: *и језик као систем*), да *открива* (обнажује) саму себе, да се *испољи* и *оспољи*, тј. да се

максимално визуализује. Томе је допринело и успешно репродуковање песниковог рукописа — јер, треба и то рећи: поема (односно, књига) ЗАЋУТИМ ЈЕЗА ЈЕЗИК ЈЕЗГРО није класично штампана (машинским слогом) него је дословце исписана песниковом руком.

1987.

(Из књиге *Сведочења о авангарди*, Београд, 1991)